

Szemponatok a szórakoztató CD-ROM-ok értékeléséhez

Céline Namy

A könyvtárak, miután beszereztek egy CD lejátszót, elkezdik gyarapítani a különböző típusú – zenei, képzőművészeti, történelmi stb. – lemezeket. A CD-ROM-ok rendelkezésre bocsátása a könyvtárakban újabb sajátos problémákat vet fel, technikai és jogi szempontból éppúgy, mint feldolgozási oldalról, például:

- ♦ Hogyan használhatók a CD-ROM-ok a hálózaton,
- ♦ A könyvtáron belüli korlátlan hozzáféréshez szükséges-e külön engedély és ha igen, kitől?
- ♦ Hogyan installáljuk a lemezt?

Még ha nem is egy labirintuszjáték a CD-ROM, akkor is bizonyos jártasságot igényel a használatuk. Sikerük vonzó megjelenési formájukban és a felkínált sokféle szolgáltatásban rejlik. A képernyőn megjelenő gombok a multimédia világát nyitják meg.

Ennek a dokumentumtípusnak a feldolgozása sajátos vizsgálati módszereket követel meg, amire azonban nincs kialakult, általánosan elfogadott eljárás. Az alábbi javaslat lehetővé teszi a CD-ROM sokszínűségének, gazdagságának értékelését. Figyelembe veszi az információ változatosságát és jelentőségét, a szerkesztés minősítését éppúgy, mint az információ helyességét, eredetiségét, illetve megjelenési formáját. Az itt leírt szempontok nem térnek ki azonban a kataló-

gus számára szükséges általános leírási adatokra (cím, szerző, szerkesztő stb.). Noha a módszer hangzó és zenei anyagok vizsgálatára készült, alkalmazható egyéb szórakoztató CD-ROM esetében is.

Általános bemutatás

A bemutatás célja a CD-ROM tartalmának meghatározása. Választ ad arra, hogy mely felhasználói körnek szánják, milyen az információ színvonala és hogy oktató jellegű-e vagy játék.

Az általános leírás a fájl-szerkezet szintetikus bemutatása, szükség szerint kiegészítve a navigációt és az alkalmazást elősegítő megjegyzésekkel. Ebből kirajzolódnak a CD-ROM tartalmának alkotó elemei. Az egyes alkotóelemekhez lehet megjegyzéseket fűzni, aminek különösen képi információ esetén van jelentősége.

A tartalom gazdagsága

Az elemzés második része a CD-ROM tartalmának gazdagságát mutatja be.

Szövegek esetében érdekes lehet a nyomtatott dokumentum megléte, emlékeztetni kell ilyenkor arra, hogy hol olvasható. Zeneművek esetében fontos információ, hogy teljes-e a mű, milyen előadásról van szó, kik az előadók, milyen a CD-ROM minősége stb.

Képi dokumentumok esetében tudni kell például, hogy álló vagy mozgó képeket tartalmaz-e, milyen jellegűek a képek: rajz, festmény stb?

Végül általános megjegyzéseket lehet tenni a szöveges, hangzó és képi megjelenítés közötti kapcsolatokra.

Ergonómiai szempontok

Nagy jelentősége van rögtön a nyitó képernyőnek. Bemutatja, hogy mi mindent tartalmaz a lemez és sikeres kialakítása esetén további használatra ösztönöz. Megjelöli egyben, hogy a CD-ROM szöveges-e vagy grafikus és milyen szintű ismereteket tartalmaz. A következő fontos kérdés a program használatának módja. Egeret vagy bil-

lentyűzetet igényel? Milyen parancsok működnek gombokról és melyek szöveges üzenetről vagy képről?

Elmenthető-e a hatékonynak bizonyult keresési útvonal? Hogyan lehet visszajutni a kiindulási ponthoz vagy bármikor megszakítani a program működését?

A felsorolt szempontok szerint végzett analízis lehetővé teszi a CD-ROM-ok alapos értékelését.

Változatok multimédiára

Multimédia-alkalmazások két francia könyvtárban

A könyvtárak világszerte megindultak az átalakulás rögzös útján. A dokumentum- és információkezelés új módszereit vezetik be, új berendezések beállításával, új szolgáltatások meghonosításával igyekeznek biztosítani olvasóik számára a lehető legteljesebb, leggyorsabb, legkényelmesebb hozzáférést a lehető legrelevánsabb információkhoz – s ezzel a maguk számára a túlélést.

A nyolcvanas évek elején a francia könyvtárakban is pezsegni kezdett az élet. (Azelőtt állóvíz-állapotok uralkodtak – legalábbis *Giuseppe*

Az alábbi szemletanulmány alapjául DION, Marie-Pierre: Une experience multimedia. Le catalogue de la Bibliothèque de Valenciennes. In: *Bulletin des Bibliothèques de France*, 1996. no.1. pp. 47-55.; DUCHARME, Christian: Le reseau multimedia de la Bibliotheque Municipale de Lyon. In: *Bulletin des Bibliothèques de France*, 1995. no.2. pp.44-50., valamint VITIELLO, Giuseppe: A francia könyvtári rendszer. In: *Könyvtári Figyelő*, 1993. 2.sz. pp. 254-257. írások szolgálták. A szemlélt M. Fülöp Géza készítette.

Vitiello szerint. Erről a pezségről, a megújulás két lehetséges útjáról számol be a *Bulletin des Bibliothèques de France* két írása. Két könyvtár – két multimédia-alkalmazás. A valenciennes-i városi könyvtár multimédia-katalógust épített ki, a lyoni városi könyvtár pedig multimédia hálózatot telepített.

Természetesen a műszaki megoldások is érdekesek és nem tanulság nélkül valók, de még érdekesebbek – és elgondolkoztatók – a motívációk, a célok, a társadalmi közeg, amelyben ezek megfogalmazódtak, és az elért eredmények.

Valenciennes 38 000 lakosú, közepes nagyságú város Észak-Franciaországban – tudjuk meg a cikkből –, amely nehéz sebeket kapott a gazdasági átalakítás során. Az országban itt a legnagyobb arányú a munkanélküliség (20% körül van), de van egy jelentős erőforrás: az egyetem. A város teljes határozottsággal a jövő, az ifjúság felé fordul. A kultúra fejlesztését úgy tekintik, mint az átalakulás, a munkahelyteremtés, az

anyagi jólét „vektorát”. A helyi költségvetés 10%-át művelődési célokra fordítják.

Ebben a keretben hajtották végre a könyvtár felújítását, bővítését, és indították el – ezzel párhuzamosan – egy addig egyedülálló kísérletet: a multimédia katalógust. A könyvtár megújítására egyébként azért is volt meg a tisztségviselőkben az akarat, mert „Észak Athénja” mindig is büszke volt 1598 óta működő könyvtárára, amely csodálatos módon sértetlenül élte át a két világháborút, és most, felújítva, a város művelődésének, hagyományainak, technikai fejlettségének tükrözteti.

Az információkeresésnek ez az új eszköze, amellyel, hogy lehetővé teszi a legkülönbözőbb hordozókon megjelenő dokumentumok leírását, biztosítja, hogy egy és ugyanazon munkaállomáson kezelni és kombinálni lehessen a bibliográfiai leírásokat, a dokumentumokat reprodukáló képeket, szöveget, hang- és audiovizuális kivonatokot, részleteket, valamint a CD-ROM-okon tárolt információkat.

A város még 1990-ben úgy döntött, hogy az ausztráliai Bookplus integrált könyvtári rendszert fogja megvásárolni, mert ez egyaránt megfelelt a könyvtárosok elvárásainak (MARC-formátum leírás, lehetőség a leírások konvertálására), az adminisztráció igényeinek (ügyvitel, ellenőrzés), és beilleszkedett a város információs politikájába, melynek keretében egy IBM AS/400-zal szerelték fel a könyvtárat.

A régi rendszer teljes adatállományát áttöltötték az újba, és ahol szükséges volt, kiegészítették vagy helyettesítették a leírásokat a BN-Opale adatbázisából. Az adatállomány egy Windows alatt futó OPAC-on érhető el, mely a multimédia szerverekhez kapcsolódik.

A multimédia rendszer tervét és a pályázati kiírást olvasókból, könyvtárosokból, a város művelődési és informatikai korifeusai közül álló bizottság véleménye alapján egy szaktanácsadó dolgozta ki. A feltételek a legaprólékosabban leírták az előírányzott munkaállomásokat: a katalógus-, a CD-ROM-, a digitális, a multimédia termékeket előállító munkaállomásokat, a tájékoztató és az ügyviteli modult. A terv kidolgozásánál arra törekedtek, hogy a rendszer minél jobban megfeleljen az olvasók elvárásainak. Az új szolgáltatásokat úgy kívánták bevezetni, hogy az új hordozók kezelése ne okozzon nehézségeket.

A hálózat infrastruktúrája két pilléren nyugszik: egy adatáramlási vonalon, amelyet egy ATM (Asynchronous Transfer Mode) interfész szabályoz és egy Ethernet 10BaseT belső helyi hálózaton. Egy Fore System ASX/200 csatlakoztató interfész az egyik oldalon, az adatforrások felé két multimédia szerverhez kapcsolódik, a másik oldalon, a belső hálózat felé pedig egy LAX-20 interfészhez, amelyik biztosítja a konverziót az ATM modul és a belső hálózat elágazásai között.

A multimédia információs rendszer a Windows NT 3.5 operációs rendszerre és az SQL Server adatbázisra támaszkodik. Ez utóbbi tartalmazza a két szerver között elosztott multimédia információkat. Az AS/400-on futó Bookplus könyvtárkezelő szoftverrel az SNA Server és a Rally for AS/400 programcsomag biztosítja a kapcsolatot.

Miközben az olvasó a Bookplus adatbázisban kutat, a rendszer összekapcsolja az alfanumerikus szerverben talált rekordokat a nekik megfelelő multimédia információkkal és szimulán jeleníti meg őket.

Az új rendszer kialakításának fontos mozzanata volt a digitalizálás megtervezése. Annak eldöntése, melyek lesznek azok a dokumentumok, amelyeket digitalizálni fognak, milyen sorrendben, milyen eszközökkel, módszerekkel. A jó minőség érdekében a JPEG és MPEG szabvány előírásait fogadták el kötelezőnek. Mivel ezt a munkát a katalogizálással egy időben kell végezni, úgy döntöttek, hogy digitalizáló műhelyt fognak felállítani a könyvtárban. Módszerként a közvetlen digitalizálást választották, sík-szkenneléssel és digitális fényképezőgéppel.

A régi állomány digitalizálását nagy gonddal tervezték meg, hogy a katalógus keretei között maradjanak, de ugyanakkor eleget tudjanak tenni sajátos kéréseknek is. Az első szakaszban a könyvtár 500 diapozitívot tartalmazó gyűjteményét digitalizálták, s így hozzáférhetővé tették a nagyközönségnek és a kutatóknak a könyvtár legszebb dokumentumainak képét.

A multimédia katalógusnak nyilván meg kellett őriznie a „könyvtári logikát”, hiszen a dokumentumokhoz való hozzáférést szolgálja. A rendszerbe azonban be lehetett építeni egy olyan munkaállomást is, amely a „felfedezés logikája” szerint működik, olyan munkaállomást, amely multimédia termékek előállítását szolgálja, vállala-

latok reklámszakemberei, tanárok, kommunikációs szakemberek, könyvtárosok számára.

A munkaállomások, s végeredményben az új katalógus, a lehető legbarátságosabb a hozzáférőkkel. Az utasítások nagyon egyszerűek és szinte intuitívek. (Hogy a számítógép ne hozza zavarba a kevésbé hozzáértőt sem, kiküszöbölték a funkciógombokat, az utasításléceket, a többablakos képernyőt.) Az első gombnyomásra megjelenik a menü, amely választást kínál a könyvtár teljes állományát feltáró katalógus és a CD-ROM-ok között. Ezután következik a második szint: a keresés kritériumai (szerző, cím, kulcsszó stb. szerint), a katalógus indexe, illetve a CD-ROM-ok betűrendes vagy tematikus kínálata. Közben az olvasó átnézi a katalógus rövid vagy teljes leírásait, kis piktogramok jelzik, hogy a leírást szöveg, kép, hang vagy audiovizuális kivonat kíséri. Az olvasó az „újtjelzők” segítségével különböző utakat járhat be. Ha például egy újságkivágásra kíváncsi, vagy egy metszetet, fényképet akar látni, kivetheti a teljes képernyőre vagy tetszés szerint kinagyíthat részleteket. Ha nem találja meg, amit keresett, az információit ellenőrizheti valamelyik CD-ROM enciklopédiában vagy bibliográfiában, s utána egyetlen gombnyomással visszatérhet a kezdő menühöz.

A könyvtáros számára az új katalógizálási rendszer lehetővé teszi, hogy

- egy leíráshoz („katalóguscédulához”) hozzákapsolja digitalizált formában a teljes dokumentumot;
- a leíráshoz digitalizált oldalakat (a dokumentum legfontosabb oldalait, a tartalomjegyzéket, régi könyvek esetében képeket, más dokumentumoknál hang- vagy audiovizuális részleteket („filmelőzetest”) csatoljon;
- tematikus összeállításokat készítsen dokumentumokból, álló és mozgóképekből, hangzó anyagból.

Milyen hatással volt az olvasókra a multimédia katalógus bevezetése? Kezdetben volt némi félelem, hogy vajon a leírások „feldúsulása”, a dokumentumokra vonatkozó információk tömege nem teszi-e a katalógust túl bonyolulttá, gyakorlatilag használhatatlanná, vagy éppen ellenkezőleg: az olvasók nem érik-e be az így kapott információkkal, lemondva az eredeti dokumentumok tanulmányozásáról (nem neveli-e felületességre az olvasókat). Ám a könyvtárosok hamar érzékel-

hették az új tájékoztatási eszköz jótékony hatását. A katalógus, a könyvtár hú tükre, megnyitotta az utat a teljes állomány felé, jól strukturált szerkezetével, a közvetített információk gazdagságával nagyon megkönnyíti a tájékozódást mind az egyszerű olvasó, mind a tudós kutató számára. S ami szintén nagyon fontos: sikerült letörölni a port a könyvtár képéről, s a város legfontosabb intézményei egyenrangú társuknak tekintik.

A másik, még ambiciózusabb kísérlet színhelye a lyoni városi könyvtár. Olyan helyi hálózatot helyeztek itt üzembe – multimédia hálózatnak nevezik –, amely lehetővé teszi a könyvtár CD-ROM állományának és a digitalizált dokumentumbázisnak ugyanazon munkaállomásról, azonos képernyőhasználatnál való tanulmányozását, s az Internet hálózathoz való hozzáférést. A beszámoló két évi üzemelés után készít mérleget a rendszer működéséről, a felhasználókra és a szakmabeliekre gyakorolt hatásáról.

A hálózat telepítésével a könyvtár célja az volt, hogy bővítse az olvasóknak nyújtott szolgáltatásokat, s ugyanakkor kipróbálja azokat az új információtárolási és visszakeresési eszköztechnológiákat, amelyek „kopogtatnak az ajtón”.

A kísérletnek három kérdésre kellett választ adnia:

- hol lesz a helye és mekkora lesz a súlya a CD-ROM-oknak az információhordozók nagy családjában;
- a dokumentumok hatalmas tömegéből melyek élvezzenek prioritást a digitalizálás során;
- mi legyen az álláspontja a lyonihoz hasonló nagy közkönyvtárnak a virtuális könyvtár-jelenséggel és az Internet hálózattal kapcsolatban.

A kialakított stratégia arra irányult, hogy a rendszer biztosítsa a hálózat munkaállomásairól a belépést az információs univerzumba. Más szavakkal: a felhasználó navigálhasson egyik dokumentációs környezetből a másikba, mindenünnen „befoghassa”, „zsákmányul ejthesse” a kívánt információt (írott vagy grafikus formában, a helyi adatbázisból vagy bármelyik távoliból), s összeállíthassa saját dokumentációját mágneses hordozón vagy papíron.

A műszaki megoldások tervezésekor két szabályt követtek.

Az első: szabványos berendezésekből kell az informatikai eszközparkot összeállítani. Így könnyebbé és olcsóbbá válik a beszerzés és karbantartás. Ez a szabály érvényes a szoftverre is. Kerülni kell a különleges alkalmazásokat, olyan terméket kell keresni, amely a legjobban kielégíti az igényeket és elég rugalmas ahhoz, hogy hozzá lehessen igazítani a helyi körülményekhez. Ilyennek bizonyult a D.C.I. vállalat Taurus rendszere. Ez a dokumentumkezelő szoftver megengedi a felhasználói interfész módosítását, az input hozzáigazítását a menühöz, és különböző dokumentumkezelési eljárások beiktatását, azzal a feltétellel, hogy a programok C nyelven legyenek írva.

A második szabály: nem szabad egyetlen cégtől vásárolni. Ennek megfelelően a szoftvert a D.C.I. cégtől, a színes dokumentumok digitalizálására szolgáló berendezést a Gesco cégtől szereztek be és így tovább.

A hálózat 16 MB/ps átviteli sebességű, csilag struktúrájú Token Ring. A koncentrátorok multiprotokoll típusúak és ATM kompatibilisak. A hálózat az IPX és a TCP/IP protokollok alapján működik.

A könyvtár dolgozói tisztában voltak azzal, hogy 16 MB/ps-es hálózattal nem lehet jelentős multimédia alkalmazásokat megvalósítani. Ám a kábelek 300 MB/ps sebességre vannak méretezve, s lehetőség lesz arra, hogy a hálózat adatátviteli sebességét 100 MB/ps-re növeljék.

Mindazonáltal bizonyos projekteket 16 MB/ps sebesség mellett is meg lehet valósítani.

A hálózat a cikk írásakor mintegy harminc munkaállomást fogott össze. Ezek közül tizenkettő az olvasók rendelkezésére állt, a többi a könyvtárosok használták a dokumentumok indexelésére, a digitalizálásra stb. Mindegyik munkaállomás 486 Dos/Windows, 8 MB belső memóriával és 200 MB lemezzel. A nyilvános állomások 17 hüvelykes jó felbontóképességű képernyővel és hangkártyával vannak felszerelve.

Mint már szó volt róla, a lyoni könyvtárosok három kérdésre keresték a választ.

Az első a CD-ROM-okra vonatkozott. A kísérlet beindításakor még nem volt világos, milyen helyet fognak elfoglalni a kiadói piacon, ám a projekt elindítói biztosak voltak abban, hogy jelentősége nőni fog. S a két év tapasztalatai igazolták őket. A CD-ROM nem valamiféle informatikai

eszköz, hanem dokumentum, akár a könyv vagy más hagyományos dokumentumok. Mivel előnyei vitathatatlanok, meg kell kapnia méltó helyét a könyvtár beszerzési politikájában. A statisztikák egyértelműen bizonyítják a keresettségét. 1994-ben a CD-ROM-on végzett keresések száma meghaladta a 36 000-et. Az átlag keresési idő 14 perc volt. A könyvtárosok nagyon hamar megtanulták a keresési technikát, és minden nehézség nélkül tudták az olvasókat irányítani.

A második kérdés a digitalizálásra vonatkozott. Elsősorban azt kellett tisztázni, a könyvtár hatalmas állományából mely dokumentumok élvezzenek prioritást. A választás az Alpok-Rajna régió sajtógyűjteményére esett. Ugyancsak prioritást kapott a könyvtár ikonografus gyűjteménye. A gyűjtemény értékes dokumentumokat tartalmaz. A régi állomány például sok ezer érdekes-értékes képet rejteget. Rengeteget, mert ezek a képek – metszetek, miniatúrák, régi fényképek – csak akkor kerülnek a látogatók szeme elé, amikor a könyvtár kiállítás rendez belőlük. Az egyetlen lehetőség, hogy a közönség birtokba vegye ezt a kulturális örökséget, a digitalizálás.

Ami a digitalizálási technikát illeti, a sajtó esetében – bár szöveges információról van szó – nem alkalmazható az optikai karakterfelismerésen alapuló módszer. Az újságok tördelése (hasábok, különböző betűtípusok stb.) nagyon sok hibát okozna. A képfeldolgozó eljárás előnye, hogy a képernyőn az oldal eredeti formájában jelenik meg, s kinyomtatva az eredeti pontos mása lesz. Hátránya viszont, hogy sokkal több helyet foglal el, és minden cikket külön-külön kell indexelni. A digitalizálás nem jelent sem munkaerő-, sem időmegtakarítást, viszont megváltozik a munka jellege, kevesebb lesz a fizikai és több a szellemi munka, ugyanakkor a dokumentumok hozzáférhetőbbé válnak, s a lopás és rongálás kockázata zéróra csökken.

A képanyag digitalizálására két módszert is alkalmaznak. A helyszínen lefényképezik digitális fényképezőgéppel, vagy elküldik egy erre szakosodott laboratóriumba, ahol a digitalizált képekből Photo-CD-t készítenek. A könyvtár a képek visszakereséséhez saját tezauszort állított össze.

A harmadik kérdés: hogyan viszonyuljon egy nagy közművelődési könyvtár az Internethez és a „virtuális világkönyvtárhoz”?

A válasz egyértelmű: ha a könyvtár eleget akar tenni a felhasználók elvárásainak és igényeinek, nem maradhat a nagy információs hálózatok „partján”. Másrésztől saját gyűjteménye, kulturális kincsei arra kötelezik a könyvtárat, hogy kinyissa kapuit a világ előtt, értékeit hozzáférhetővé tegye az országos és világhálózatokon. A cikk írásakor a könyvtár katalógusa elérhető volt az Interneten, s dolgoztak a digitalizált anyag bevitelén.

Az Internethez való csatlakozás nehéz feladat elé állítja a könyvtárosokat. Meg kell tanulniuk a navigálás minden csínját-bínját, Gophert, WAIS-t, Webet. S ki kell dolgozniuk azokat a do-

kumentációs munkaeszközöket, amelyek segítik a felhasználókat ebben a dinamikus, állandóan változó információs világban.

A két cikk tanulságát talán így lehetne összefoglalni: a könyvtáraknak fel kell zárkózniuk, s lépést kell tartaniuk a fejlődéssel. Ám ez nem kizárólag – s talán nem is elsősorban – műszaki-pénzügyi kérdés. A könyvtárak szerepét és feladatait kell újrafogalmazni, s meg kell változtatni a könyvtárosok munkamódszereit. Akiknek egyébként a hivatása a változó világban változatlan: irányítani, tanítani, segíteni, szolgálni az olvasókat.

KÖNYVKÖLCSÖNZÉS KÜLFÖLDRŐL 80% KEDVEZMÉNNYEL. 1997 márciusában az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár az OCLC Inc-vel kötött megállapodás keretében megindította újabb szolgáltatását, a külföldi könyvtárközi kölcsönzést. A Magyarországon nem található kiadványok kölcsönzésére irányuló olvasói kéréseket számítógéphálózaton továbbítják az OCLC-hez. A kért könyvet a küldő könyvtár legkésőbb 4 napon belül postázza. A kölcsönvett könyvet csak helyben lehet használni. A Soros Alapítvány Nyílt Társadalom Intézet Regionális Könyvtárprogramja keretében kapott támogatásnak köszönhetően kötetenként csak 500 forintot kell az olvasónak fizetnie a kölcsönzés fejében.

MÁSOLATOK KÜLFÖLDRŐL 80% KEDVEZMÉNNYEL. A világ egyik legnagyobb másolatküldő szolgálata, az EBSCO.doc vállalja a saját állományában meglévő időszaki kiadványok, ill. a más könyvtárakban található folyóiratcikkek, konferenciái kiadványok, kutatási jelentések továbbítását, ill. beszerzését. Saját állományból 24 órán belül, máshonnan beszerzett dokumentum-másolat esetében 5 napon belül továbbítja a megrendelést a kérő könyvtár számára.